

BALLA ANTAL XVIII. SZÁZADI SZEGEDI KÉZIRATOS TÉRKÉPE III. VÁR ÉS PALÁNK

CSONGOR GYŐZŐ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Szeged város ősi magjának XVIII. századi képe legszebben Balla Antal térkép-lapján tárul elénk. Ebben a században válik Szeged katonai garnizonná, fontos kereskedővárossá. A török uralom megszűntével, lakosainak számát tekintve, aránylag még kicsiny város, 1718 után kezd növekedni, a nagyszabású bevándorlá-sok, telepítések következtében (németek, rácok, tótok, horvátok, csehek, bunyevácok, görögök és mások). A negyvenes években jelentősen növekedik a német családok számaránya, s a magyarsággal karöltve kezdte háttérbe szorítani a rácokat. S ha ehhez számítjuk még az 1721-ben letelepült piaristák magyarosító-kulturális tevénységét, s az újjászülető polgárság növekvő önérzetét, úgy nem csodálkozhatunk azon, hogy térképünk keletkezése idején, 1776—77-ben (legalább is a bejegyzett családnevek alapján) túlnyomóan magyarlakta várossal állunk szemben.

Az Eugenius-árok létesítése nyugati irányban megnövelte a Palánk területét. Egy 1739-es, bécsi tervrajzon a Palánknak „Reitzenstadt” (Rácváros) a neve, s az árkon kívüli területnek pedig „Teutschestadt” (Németváros), utóbbiból később lett magyar néven a „Külpalánk”, vagy „Kilpalánk” (a Balla-féle lapon részben: KUKURICZA VÁROS). 1780 után alakul ki ebből a Szt. Rókus tiszteletere emelt kápolnáról elnevezett Rókus városrész, melyet 1750-ben Újváros-nak is neveztek.

Jelen közleményünkben felölelt területnek határai a kéziratos lapon (Tiszától Tiszáig) a következők:

XENODOCHIUM — BRAXA CITTIS — CAPELLA S. ROSALIAE — (PORTA PETROVARADIENSIS) — BUZA PIARCZ (FORUM ANNONARIUM vulgo BUZA PIARCZ) — STAGNANTIA — KÁLVÁRIA HEGY — LOCUS EXERCITATORIUS alias FORUM PECUARIUM — (ROMA HEGY) — EXCAVATIONES — TEGULARIAE DOMUS — FAGOPIRETUM CIVITATIS — LACUNA KUKORITZAVÁROS TANKA — LACUNA TEMETŐ TANKA DICTA — VÁRASMELLYÉKI SZÓLŐK — (EUGENIUS ÁRKA keleti része) — PORTA BUDENSIS — EUGENIUS ÁRKA felső része) PERCEPTORATUS — DEPOSITORIA SALIS.

Nézzük most sorrendben a másolati lapon berajzolt utcákat. Az Eugenius-árkon belül, nem egészen a Pétervárad-kaputól, a sánc tövében a Tiszáig, a Sörházig húzódik AZ ÁRKON. Ezen belül két, egymással párhuzamos utca a SÖRHÁZ UTZA és a SZEKFŰ UTZA, majd a görögkeleti templom magasságában a KERESZT UTZA. Ezeket félkörívben metszi az OROSZLÁNY UTZA s folytatásában a PIARISTA UTZA. A Balla-lapon bejegyzett Palanka Gassen-nak felel meg az ISKOLA UTZA, minden bizonnyal a XVIII. századi Palánknak legfontosabb s legforgalmasabb utcája. Ezzel párhuzamos a ROZMARING UTZA. A sáncon belül találjuk a PÉTERVÁRI ORSZÁG ÚT-nak rövid, kezdeti szakaszát. A tanácsház mögött húzódik a FEKETE SAS UTZA, s vele párhuzamosan, Külpalánk felé

haladva találjuk a KIS KASZÁRNYA-, a NAGY KASZÁRNYA s a kettő között az EUGEN UTZÁ-t. Ezekre merőleges (a Buza Piartz-tól északra haladva) a KORONA UTZA, NÉMET UTZA, LAUDON UTZA, MÉREI UTZA s a BUDAI ORSZÁG ÚT-nak a Forum Publicum-tól kiinduló részlege a Budai-kapuig. Az éléstár környékén egyetlen bejegyzést találunk, a fél sor-jellegű PRÓFONT UTZÁ-t.

Ami az árkon kívüli, a külső Palánk (beleértve a Kukoritzavárost is) területét illeti, a következő bejegyzéseket találjuk: a felsővárosi Kistemető utcától kiinduló DOB UTZÁ-t, ezzel párhuzamos (északi irányban) HOSSZÚ UTZÁ-t, a kettő közt az ÁTS UTZÁ-t, a folytatásában levő GYIK UTZÁ-val, délebbre a FEHÉR LÓ UTZÁ-t s ennek folytatását a Budai országút irányában, a JUHÁSZ UTZÁ-t. Déli részen, a tulajdonképpeni Külpalánkban egyetlen bejegyzés van, a Buza Piartz-tól nyugatra tartó KÁLVÁRIA UTZA.

Az Eugenius-árkával elhatárolt területen belül (VALLUM PRINCIPI EUGENII) levő házak, illetőleg körülhatárolt telkek csupán számozva vannak, névbejegyzés nélkül! Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy az árkon belüli terület csaknem felét (az északit) a vár s katonai létesítmények foglalják el, a másik felében, minden bizonnyal a város legsűrűbben lakott részében, a kereskedő negyedben a település zsúfolt volta (s ezt csak sajnálni lehet) a szokásos tulajdonos-bejegyzést nem tette lehetővé.

Az eredeti Balla-lapon egyetlen határozott utcanév bejegyzést találunk, a már említett PALANKA GASSEN-t, mely minden bizonnyal a mostani Oskola utcának felel meg. A Piaristák iskolájától (Schola P. Piarist.) a csillagalakú vársáncig húzódik. A ház-, illetőleg telek-számozások a várépítmény (fortalitium) tövénél kezdődnek. Alábbiakban a felsorolást a térképen jól kivehető tömbök szerint nyújtom:

I. tömb:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. sz. ház illetve telek van. (A továbbiakban a számok hasonlóan értelmezendők!)

10. Cittis. (= civitatis, városé)

II. tömb:

11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.

III. tömb:

29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.

A 43. sz.: 30ma jelzéssel, a görögkeleti templom mellett álló ún. Harmincadház több-épületes telke.

IV. tömb:

49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67.

57. sz. mellett: Ecclesia G. R., a görögkeleti templom alaprajza.

V. tömb:

68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75.

VI. tömb:

76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93.

VII. tömb:

94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102.

103. sz.-nál: Patr. Piarist. (minden bizonnyal a piarista atyák rendházához tartozó épület, esetleg lakóház?)

VIII. tömb:

111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123.

124. sz.: Schola.

IX. tömb:

125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137.

Balla Antal kéziratós térképéről készült vázlat. (A sötét részek a lakótelepüléseket jelzik.)

138. sz.: Braxa Cittis (Sörház) a Tiszaparton, több melléképülettel.

139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154.

155. sz.: olvashatatlan! (A másolati lapon csupán ennyi vehető ki: . . .ni Contrascriba Romae?)

156. sz. Schola P. Piarist.

A régi templom alaprajza, előtte szobor: Statua B. V. (Beatae Virginis vagyis Mária szobor).

X. tömb:

157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168.

169. sz.: Cittis (középület?)

170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192.

XI. tömb:

193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212.

XI. tömb:

213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225.

XII. tömb:

(A zárójelben levő számok hiányzanak, csupán az alaprajz látszik!)

226, 227, 228, 229, 230, 231, (232), 233, (234), (235), (236), (237), (238), 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246.

Különálló épület: Domus Vigil(iae). Őrházacska, esetleg vámbódé, a Pétervárad kapunál.

XIII. tömb:

247, 248, 249, 250, 251, 252.

XIV. tömb:

253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260.

XV. tömb:

261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274.

XVI. tömb:

275, 276, 277, 278, 279, 280, 281.

XVII. tömb:

282, 283, 284, 285, 286, 287, 288.

289—290—291. sz.: Diversorium (vendégfogadó) több épületből álló komplexuma.

XVIII. tömb:

292, 293, 294, 295.

296. sz.: a Dom (us) Civit (atis) U-alakú épülettömbje. A városháza előtti térségen találjuk berajzolva a kútát (Puteus), mellette a szégyenkarót, vagy pellengért (a másolati lapon világosan kiolvasható a Plingir-szó!). Ezekről délre (a Tisza folyásának irányában) leljük a Szent-Háromság szobrot (Statua S. Trin.) A városháza s a várépitmény (fortalitium) közötti széles térség a Forum Publicum.

XIX. tömb:

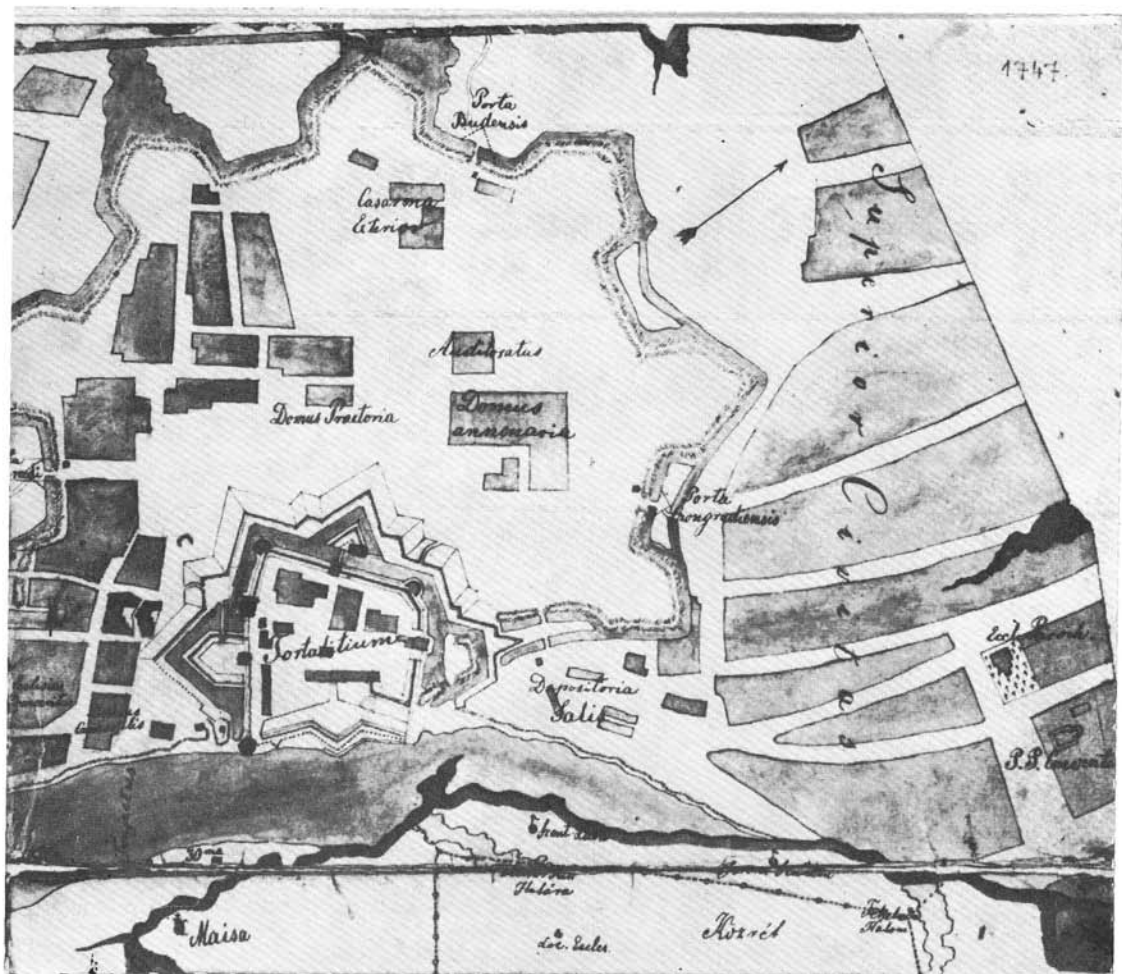
297, 298, 299, 300.

Ezek az egy tömbben levő, számozott épületek minden bizonnyal a fentebb jelzett Diversorium Cittis-hez tartoznak(?).

A most következő épületek jobbára katonai jellegűek, széles telkekkel (szállás-helyek, kaszárnyák stb.)

Quarterium alias Militare.

301, 302, 303, 304, 305, 306, egy malomszerű építmény alaprajza, majd 307, 308, 309. A sáncfal és a Diversorium Cittis épülettömbje között az eredeti lapon elmosódó be-

A Vár és Palánk alaprajza Kaltschmidt Ábrahám 1747-es felvételén.

jegyzés olvasható: NÉMET UTZA. A Buday-féle másolati lapon ez a bejegyzés határozott erősítést kap.

A sánctal tövében következnek:

310, 311, 312, 313.

314. sz.: Domus militaris.

315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323,

324. sz.: Caserma.

325. sz.: Quarterium Militare, a budai kapunál (Porta Budensis), mellette egy másik kút bejegyzése (Puteus).

Széles, valószínűleg bekerített térség, amely a másolat-lap bejegyzése szerint katonai gyakorlóter volt (Locus Exercitationis Militaris). Nagy, vizenyős terület után újabb számozott tömb következik:

326, 327, 328, 329, 330.

A sáncárok egyik kiszögellésében találjuk meg, minden valószínűség szerint a felsővárosi G. R. Ecclesia-hoz tartozó épület szaggatott vonalú alaprajzát (?): Locus Ecclesiae conf. G. Ritus. (Confessionis G. Ritus) 331, 332. sz.: Quarterium Militare. (A Kaltschmidt féle 1747-es ábrázoláson hadbírósnak megfelelő épület).

Most következik az Eugenius-árkon belüli terület legnagyobb építményének az alaprajza, a 333. sz.-al jelzett Domus Annonaria (Éléstár) kerítéssel körülvevő tömbje. 334. sz.: Quarterium Militare. (Mellette egy eddigelé meg nem fejtett rendeltetésű építménynek számozás nélküli alaprajza, nyilvánvalóan katonai pékség, prófont-ház?).

A még hátralevő két épülettömb a sáncnak a sóraktáraknál levő kiszögellésén belül foglal helyet, a csongrádi kapunál (Porta Csongradiensis) mely előtt, az első közleményünkben már jelzett Nepomuki Szt. János szobrát (Statua S. J. N.) találjuk.

XX. tömb:

335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342.

Egy malom (szárazmalom) alaprajza.

s végül XI. tömb:

343, 344, 345, 346, 347, 348, 350.

Most menjünk át, a számozás rendjének megfelelően a várépítmény másik sarkához, ahol a tiszai átjárónál (Trajectus per Tibiscum) találjuk a 350-es számot, egy őrházacs-kát (Domus...) s mellette a révhivatalt (Domus Trajectantis), továbbá a „hajózási hivatalt” (Schif-Ambt), 351-es számmal, s előtte egy második Nepomuki Szt. János szobrot (Statua S. J. N.) melynek a Balla-féle eredeti lapon csupán a helye, név nélkül van föltüntetve.

A Tiszán át hajóhid vezetett, ennek helye szaggatott vonallal van feltüntetve. A tulsó parton ház alaprajzát találjuk: Domus 3^{lis} in Banatu- jelzéssel, egy második vámház, vagy harmincad hivatal jellegével. A Temesvár felé vivő út csak jelezve van: Via Publica Temesvarinum ducens tempore sicco.

A továbbiakban vegyük sorra az árkon túli településeket. Itt már, az alsó- illetve felsővárosi lakóterülethez hasonlóan, a telkekbe bejegyzett családneveket találunk 353—675-ig terjedő sorszámmal:

352. hiányzik (?)	376. Farkas János
353. Kisteleki János	377. Varsit (?) József
354. Szallai István	378. Lengyel András
355. Kis János	379. Joan Brandsteker
356. Gálfi József	380. Tót Mátyás
357. Dereszki János	381. Zelki László
358. Tarnaj György	382. Joan Schramik
359. Veszélka János	383. Kilinim (?) Pál (Kilimini)
360. Marcus Fridrich... (Markusz Fridrichin)	384. Spilman Mátyás (Mathias)
361. Agácsi András	385. Spilman Mátyás
362. Lubtsánszki Mátyás (Lubtsay)	386. Imre János
363. Tót Pál	387. Kováts György
364. Veszeli Ferenc	388. Paul Turshitz
365. Volmarcken Laur (...entius)	389. Andr. Vahl
366. Faiszl István (Faiszi)	390. Jakob Pirching (Pirshing)
367. Michl. Kramer	391. Radó Miklós
368. Lubtsánszki János	392. Tót Mátyás
369. Tomić Adamits	393. nem létezik (D. Kelempaj)
370. Joan Kaizer	394. Doctor András
371. Bendin (?) Izsák	395. Doctor István
372. Lorentz Vachtl	396. Mi... János (Miladi)
373. olvashatatlan	397. Pataki Pál
374. ... János (Pásztor János)	398. Tót Györgyné
375. Túri János (Túri)	399. Kováts Miklós

400. Joann Zombori (Zombori János)
401. K... György
402. Szeg...
403. olvashatatlan
404. Tót Gergely
405. T... Pa...it
406. Szalai ... (Vintze)
407. olvashatatlan (Marko Vlasity)
408. Peter Vlasi... (Vlasity)
409. Vlasity Pero (Vlasit)
410. Vlasity Stipan (Vlasit)
411. Vlasity Kuli... (Kusimán)
412. Vlasity Gyurka (Gyurka Vlasity)
413. nem létezik (Marko Vlasity)
414. nem létezik (Péter Vlasity)
415. Bési Ferenc
416. Pivalitza Stivan (Pivalicza)
417. Alodium Cittis (vagyis város telke)
418. név nélküli nagy telek, házzal
419. Újvari Lajos (vsz. földje!)
420. D. Kelempai (Kelempaj)
421. Török Ferenc (Ferencz)
422. Tót ... Pista (?)
423. Tót Pál
424. Josef Hamér
425. Tsetneki György
426. Paul Grosz
szám nélkül: Cittis
427. Vintze Ballás (Vincze)
428. Szalai György
429. Kis András
430. Farkas István
431. Torma András
432. Veres Demeter
433. Paul Veixer
434. Juhász Mátyás (Mihály)
435. Szüts Márton
436. Tót András
437. Torma Panna
438. D. Andr. Dugonits!!
439. Deák Istvánné (vsz. Istvánné!)
440. Tót János
441. Szalkai Márton (Szalkaj Márton Inqui...)
442. név nélkül
443. P. D. Antonii Graff
444. Schneider György
445. Gulyás János
446. Tót János
447. Asztalos János
448. Tót Lőrinc
449. Nagy Gáspár
450. Pap György
451. Joan György Heim
452. Kirják György (Kiriák) —
453. Englbert Kreutzberger
454. Josef Maltinger (Mauszlinger)
455. ... Weperin
456. Josef Menhárt
457. Ráth Josef
458. Lena Miklós
459. nem létezik (?)
460. nem létezik (?)
461. Tschrádi György (Georgius)
462. Csabrádi József (Tsabrádi)
463. Szegü (?) István = esetleg Szegi v. Szegő
464. Bési Mihály
465. Kondász Márton
466. Tapasztó István
467. Jos... ..templ (Sterml?)
468. Gaidatzi Pál (Gajdacsí)
469. Livini István = Klivinyi
470. Kis Pál
471. Asztalos András
472. Lévaj György
473. Zaharinszki Imre
474. Kotsis Márton
475. Kanász István
476. Fodor János
477. Joan Valenszki (Valinszki?)
478. Major János
479. Josef Augusti
480. Major György
481. Különálló kápolna épület: Capella S. Rochis
482. hiányzik
483. Olaj Márton
484. Szabó János
485. Mich. König (téreképen tévesen 435!!)
486. Kovács György
487. Diakovics György
488. Varga István
489. Michael Jegler (Michl)
490. Kerekes Márton
491. Tót András
492. Magyar György
493. Bokor Alexa
494. Bontó (?) György (Ronto)
495. Carnificis alias Cittis (mészárszék)
496. Panik Pál (Danik)?
497. Samuel Nikolets (Emanuel)?= Nikolits?
498. Georgius Dozits
499. Arsenius Modosi = Módos
500. Arcadius Radovits (?) (Radisits)
501. Josef Simity (...tál Deakevits)
502. nem létezik? talán előzőhöz!/?
503. Gulyás István
504. Kaiszler Illés (Kaiszer)
505. Burkhart (Burkhart Serva...)
506. P. Piaristarum A piaristák egyik kertje!
507. Horvát Mihály (Horváth)
508. Liptaj András
509. Kaiszler János (Kaiszler)
510. Gravsits Fran (Lugosits Tamás)
511. nem szerepel? (Palcser Simon)
512. Száler Mi... (Michl Száler)
513. Palatzk Simon
514. (?) Joann Szivitz
513. Franc. Schaitzer (Franciscus Schattntalér)
515. Csanádi Miklós
516. -tól
519. -ig D. Francisc. Graff
520. Guly...
521. Lehotai...
522. Hein...
523. Josef ...auer (Perpauer)
524. Nag... (Johann Koledí)
525. ...v. Barát (Nagy Imre v. Barát)

526. ...regorius (Gregorius)
527. Sanavitza Peti (Saravicza Péter)
528. ...zány Péter (Kaszanj Péter)
529. (?) Kar.... Pálné (Karap)
530. nem létezik?
531. Síván ...áty (Lukity)
532. olvashatatlan (Rotl Ferencz)
533. Huszta József
534. Nagy István Feri (Ferenc)
535. Széplaki Mihály
536. Anchely Márton
537. Budaj József (Joseff)
538. Német Gáspár
539. ... Imre (Busa János)
540. Majorosi Jakab
541. Patsirta Márton (Pacsirta)
542. ...etter László
543. Rosos Berta (?)
544. Dunai Joseff
545. Csejténi János (Tsejteni)
546. Kotsis György (Kocsis)
547. Habi Joseff
548. Csányi Ferenc
549. olvashatatlan
550. ...gy láz... (Nagy László)
551. ...eri Ist (Gyarmati István)
552. ... Joseff (Hánki?)
553. nem szerepel! (Tsejteni István)
554. Horvát Gáspár
555. Kapitan János
556. Dunai Menyhárt
557. Rusa János
558. Veixer György
559. Dunai ...
560. Csikos
561. Pápai Ádám
562. Nagypál István
563. Balog István
564. Budai Márton (Budaj)
565. Busa András
566. Seres Mátyás
567. Lengyel Márton
568. Kováts László (Kovács)
569. Tok János
570. Kováts Imre
571. Fatuk Mihály
572. Habel Dávid (Hábel)
573. Borka Ferenc (Botka)
574. Faferna András (Faferna)
575. Kelemen János (Jósef)
576. Nagypál György
577. Lemle Joseff (Josef Lemle)
578. Sida Mihály (Sidó)
579. Rob Ferenc (?) (Franc Ráb)
580. Reiszner András (Andreas)
581. Joan (?) Ádám (Johann Adamovits)
582. Franc. Rab
583. Pálfi József
584. Harus Michl (Hans Michl Sennepadler)
585. név nélkül (Szekeres Pista)
586. Kárnok Gy (Karneki)
587. Kis Mihály
588. István (sic!) (Mucsi Istvány)
589. Beretzky Antal (Bereczki)
590. Szekeres János
591. Gál János
592. Csöke János
593. Hornyák Pál
594. Molnár János
595. Szántó György
596. Fejes György v. Mészáros (v. Majoros)
597. név nélkül (Lipaj Augusta)
598. Kotsis János
599. Barna János
? (589) Bála Jóseff (Jánosné) = Báló?
600. Stephanus... (...ali)
601. Dinkov (?) (Diakovits György)
602. Nicolau...lya (Somorlya)
603. Ivan ... (Joan Nikolovits)
604. Csányi ... (Csanádi)
605. Franc ... (Mertz)
606. Cslapák (Tslapak)
607. Veber Joseff (Josef Veber)
608. Paul Vég (Vég Pál)
609. Ladis Paulovits (P. László)
610. P. D. Annae Ferd (Ferdini)
egy malom alaprajzával!
611. Csemek Ferenc (Czemek)
612. P. D. Georg Volfordt (Volforth)
613. Ant Kraller (D. Ant. Kraller)
614. Grmica Péter
615. Trnika Pál (Péter)
616. Koltshofer (Kaliczhofer) —
617. Séra Gergely
618. név nélkül
619. Szemerédi Joseff
620. Lehotaj János
621. Hamza Krist (Hanza Martin)
622. Csikos Ferenc
624. Miklós (Csanádi)
625. Deák György
626. Erdői Tamás
627. Szillagi Ferenc
628. Stephanus T...
629. 630. 631. Gottlib Wagner
632. Grosz Pál
633. Cittis
634. Franc Kolb
635. Dudás Márton
636. Horvát István
637. Mihálfi (Mihály)
638. .... (Prevári György)
639. Návaj An (Antal)
640. Ábrahám Antal
641. nem létezik (P. D. Georg. Volfordt malma
a Rozália kápolna mellett)
642. egy malom név nélkül
643. Opanicsár János (Opantsár Jós.)
644. Ferkó Márton (Mart. Ferko)
645. Rátz János
646. Hornik Mihály
647. Venceslaus Pospis
648. Ferko Mihály
649. Lipai Mát (Lipaj)
650. Lipai János (Lipaj)
651. Deke János (Pál)

652. Kováts Márton (Kovács)
 653. Csikos István (Tsikos)
 654. Kováts Márton
 655. Cseh Mihály
 656. Tyukász
 657. Urbán István
 658. Sebők Ambrus
 659. Michaél Pretz (Rait)
 660. Kelle István
 661. Supa Petkó (Pupa Vetko)
 662. Csorba Tamás
 663. név nélkül (Csanádi András)
 szám nélküli telkek, házzal:
 Pintér Pál

Seres János
 következők egészen a Tisza parton:
 664. Rátz György (Rác)
 665. nem létezik (Katona Imre)
 666. név nélkül (olvashatatlan)
 667. név nélkül (olvashatatlan)
 668. Ján. Katona
 669. név nélkül (Szabó György)
 670. név nélkül
 671. Filep István
 672. Cittis
 673. név nélkül
 674. Franc. Schotte Pek
 675. Xenodochium.

Ami a Vár és Palánk XVIII. századi (1713—1811) helyzetét, illetőleg fejlődését illeti, arról ma már a Balla-térképen kívül is, számos korhű forrásanyag birtokában, hiteles, összehasonlító képet nyújthatunk. Ezek sorrendben a következők:

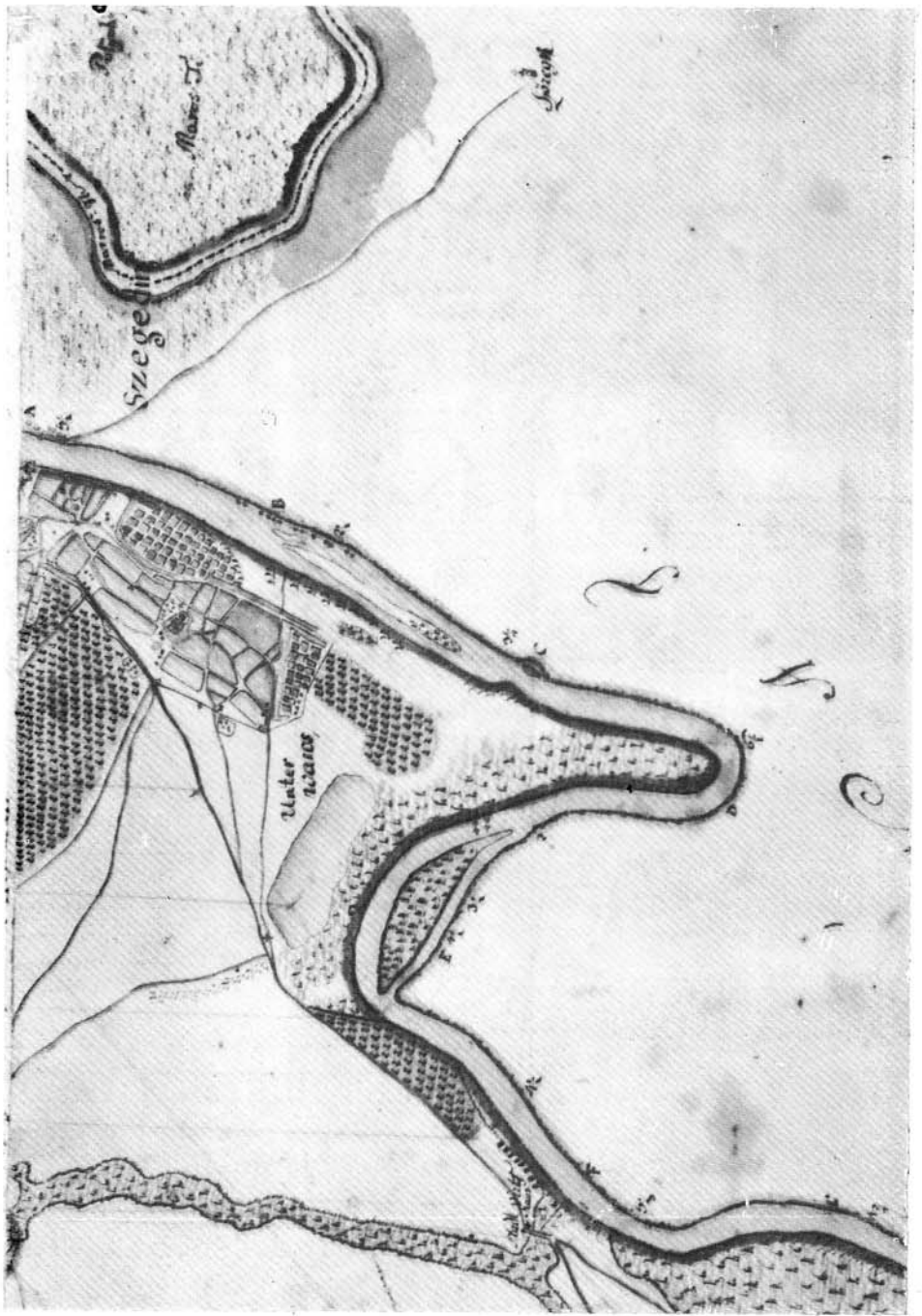
a) De la Croix Paitis mérnökkari ezredes hivatalos jelentése, a hozzája mellékelte térképpel 1713-ból, mely szerint a város alaprajz szerkezete olyan beépült településre enged következtetni, mely sokkal régebbi, s melyen a másfél százados török uralom nem sokat változtathatott. Ebben az időben a Palánknak főutcája volt a mai Oskola utca helyén s ehhez nagyjából kelet-nyugati irányú utcák csatlakoztak. A vizesárokka körülvelt várépítményen belül a vázlat elnagyolt jellege miatt az épületek alaprajzai még nehezen azonosíthatók a későbbi, így a Balla-lapon jelzett építményekkel, jóllehet feltételezhető, hogy a mindenkori védősereg elhelyezésére szolgáló épületek már mind meg voltak (kaszárnyák, istállók, börtönépületek, éléstár, malom stb.) Az ugyanebből az időből származó városerődítési tervrajzon már mértani szabályosság észlelhető, a váron belüli építmények szabályos, párhuzamos voltát, s a csillagalakúra tervezett sánc ágai tövében levő hosszúkás épületek arányos elhelyezését illetően.

b) Plan von Szegedin 1739—40. Wie sich selbiges Castel A^o 739 et 40 befündete. Ez a térkép annyiból érdekes, hogy a hozzáfűzött megjegyzéseiből kitűnik a németek által lakott részek összefüggő volta („... die Hauser der Teutschen-Stadt”; a németek ugyanis a vártól egy puskaövésnnyire laktak).

c) Kaltschmidt Ábrahám felvétele Szeged belterületének helyzetéről, 1747-ből. Itt már nagyjából kialakulva látszik a Vár és Palánk XVIII. századi képe, amit a Balla-lapon is láthatunk: az Eugenius-árok, a kapukkal, a vár (fortalitium), a lakóterület tömbjei (az egyes telkeknek, házaknak részeire bontása nélkül), a városháza, a külső kaszárnya (Casarma exterior), a katonai ügyészség, hadbíróóság épülete (Auditoratus), az éléstár (D. Annonaria). Kaltschmidt vázlata nem részletes, nyilvánvalóan — s ezt több mint 200 év távlatából is csak sajnálhatjuk — nem lehetett célja, mint később Balla Antalnak, hogy részletes képet nyújtson a lakóterületekről.

d) Hiteles képet nyújt a várépítményről az a XVIII. század közepéről való, Breuning Ing. Conduct. aláírású eredeti felvétel, a szegedi Somogyi Könyvtár tervrajz gyűjteményében melynek alapján Cs. Sebestyén Károly kitűnő, alapvető munkájában hitelesen megállapította a várfalak, kaputornyok, mellvédek, a lőrészek, kazamaták s egyéb létesítmények jellegzetes alakját, nem utolsó sorban a déli kaputorony méreteit s rendeltetését.

e) 1760—70 körüli időből való Anton v. Pintershoffen két tervrajza (Grundriss der Szegediner Cassematten... és Souterains Plan von der zu Szegedin neu erbauten Courtine...). Hibájuk, hogy nem pontos az égtájak megjelölése, s így bármily gon-

Részlet az 1783-as katonai felvételtől I. (Coll: XVIII, Sect: 31).

dosszággal is készültek, méreteik eltérő volta miatt összehasonlításra kevésbé alkalmasak.

f) A Balla-féle lappal való összehasonlításra alkalmasabb három tervrajz, melynek eredetije a Hadtudományi Térképtár birtokában van:

I. Haupt Projects Plan über die Festung Szegedin wie solche dermahlen mit Maurerwerck in vollkommenen Defensions-Stand gesetzt werden solle, nebst denen um die Stadt in dem 1725ten Jahr nur von Erdenaufgeworffenen Poligons, welche aber Zeithero schon meistens zerfallen und ruiniret worden sind.

II. Plan Von der Alten Vestung Segedin nebst denen um die Stadt in dem 725ten Jahr nur ein wenig von Erden aufgeworffen Polions welche aber auch seit derselbiger Zeith widerum sehr zerfallen und Ruinirt worden. . .

III. Plan der Festung Szegedin aufgenommen durch Hauptmann Durchlasser. 1763.

Az első kettőnek keletkezési ideje 1761 (?) s bizonynál kapcsolatosak egymással. Az erődítmény s ezen túlmenően a katonai létesítményeknek részletes rajzát adják. Feltűnő, egy a Tisza túlsó oldalán tervezett kétágú erődítés (a mostani partfürdő helyén), mely nem készült el sohasem. Mindkét lapon köralakban láthatjuk a tervezett kazamatarendszert s ezen belül a főbb épületeket, mint amilyenek a parancsnok háza (Commendanten Haus), tiszt lakások, tüzérségi szertár (Artillerie Zeug Haus), régi tüzérségi raktár (Altes Artillerie-Depositorium), épülő félben levő kazárnyákat, a fából készült garnizon-templomot, a kazamatarendszer sorába építve; a falakon kívül, de még a sánc területén belül a városháza épületét (Stadt Haus), az éléstárat (Proviant Magazin), éppen úgy mint a görög templomot (Griechische Kirche), a péterváradi kapu közelében a postahivatalt (Post Haus), a kincstár épületét (Camerall Haus), s a sánc tövében a sóraktárat (Salz Stadl), melyeknél érdekes, hogy az épületek nem merőlegesen helyezkednek a Tiszára, mint a Balla-féle lapon, hanem azzal párhuzamosan. Ami a többi települést illeti, csak a háztömböket tünteti fel úgy a Palánkban (Die Stadt), mint Felső- és Alsóváros kiindulásánál (Obere-, und Untere Waross). Sajnálatos, hogy a két vázlat előbb említett városrészeknek csak az elejére szorítkozik. Feltűnő, mindhárom városrész testébe berajzolt vízállásos, mocsaras terület, különösen Felsővároson, a Sándorréve felé, s a Palánkban, az élésházak, s a városháza környékén is.

A III-al jelzett, Durchlasser-féle tervrajz már csaknem teljesen megfelel Balla lapjának, amennyiben a már előző két lapon említett létesítményeken kívül, nemcsak a tömböket tünteti fel, hanem ezen belül a ház-alaprajzokat is. Bár ami a térkép magyarázatát illeti, az szűkszavú (a tervrajzhoz, mely főleg a mérnöki metszetek pontjait tünteti fel, bizonyára mellékletek is tartozhattak) de ott találjuk a hajóhivatalt, a sörházat, a templomok pontos alaprajzát stb. A mocsaras területek már többnyire eltűntek(?).

g) Most következne időben a szóbanforgó Balla térkép, mely eltérően az előzőektől, a vár (fortalitium) belső építményeit nem nevezi meg, csupán alaprajz tömbjüket adja, viszont a sáncon belüli települést részletesebben tárja elének. Meg kell itt említenünk a várban levő templomot is. Az első, középkori templomnak, a Szent Erzsébet templomnak Dugonics András már csak az alapjait láthatta. Előzőekben említett, I-el jelzett tervrajzon H-betűvel jelzésű fából készült „Alte Garnisons Kirche” még 1811-ben is fennállott. Balla térképén, a vár közepén egy kereszt-alakú alaprajzot láthatunk, elmosódva. A másolati lapon ez határozottan kirajzolódik, s közepén kereszttel is van jelölve. Bizonyos, hogy ez egy létesítendő templom, vagy kápolna helye, melyet később, a XIX. század elején a volt olasz hadifoglyok építettek

fel (?) s mely a várral együtt került lebontásra az árvíz után. Oltárán levő feszületét, s a homlokzatán elhelyezett vaskeresztjét a múzeum helytörténeti gyűjteménye őrzi.

Tanulmányunkban is fel kell hívni a figyelmet Cs. Sebestyén Károly munkájában is jelzett, a szegedi múzeum gyűjteményében őrzött gazdag tervrajz gyűjteményre, mely mindmáig sincs teljes mértékben feldolgozva. Ezek a tervrajzok részleteikben is élénk tárják a vár 1770-es éveiben, gyenge anyagból, főleg fából készült épületek (kaszárnyák, istállók, cseléd-házak, börtönök, tiszt lakások, az ún. „életes ház” v. éléstartó ház, gabonaraktár, malom, sütőház stb.) szerkezetét, berendezéseit.

h) Végezetül utalunk egy 1811-es térképvázlatra (Plan der abandonnirten Festung Szegedin. Gez: durch Mártony de Kőszegh Obering im Geniekorps. 1811 am 30. November), mellyel lezárhatjuk a fentebb vázolt 100 éves fejlődést. Több, mint 40, már meglehetősen rendezett háztömb települést látunk, kirajzolódik a Palánk zárt egysége, mely a nagy árvízig csaknem változatlan maradt. Látjuk mindazokat a fontosabb építményeket, melyeket előzőekben már felsoroltunk. Kirajzolódik a négy oldalas, most már zárt, városháza alapja. A Forum-mal jelzett nagy térség erősen leszűkült s utak vonalai szelik keresztül, kiindulva a várból, a sánc három kapuján keresztül, észak, kelet és dél felé.

1848-ban készítette Maróthy Mátyás, Szeged főmérnöke a legjobb térképet, az árvíz előtti Szegedről. Még itt is a város központja a Vár, körülötte a nagy piaccal, de a XVIII. századi Palánk területe, ami legalább is alaprajzát illeti, változatlan maradt.

IRODALOM

- Bálint Sándor*: Palánk. MFMÉ. 1962. — Szeged, 1962. Szegedi Szótár I—II. Bpest, 1957. Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. — Bpest, 1963.
- Csongor Győző*: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratoss térképe I. Felsőváros. MFMÉ. 1968; II. Alsóváros. MFMÉ. 1969. — Szeged, 1968, 1969.
- Eperjesy Kálmán*: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára 2. sz. — Szeged, 1928.
- Jenőfi Éva*: Adatok a szegedi német telepesek és céhek történetéhez. Német Philologiai Dolgozatok XLIX. f. — Bpest, 1932.
- Nagy Zoltán*: Vedres István művészi munkássága. Műszaki Tudománytört. Kiadványok 2. sz. — Bpest, 1956.
- Nagy Zoltán—Papp Imre*: Szeged. Városképek, Műemlékek sor. — Bpest, 1960.
- Pap János*: A piaristák Szegeden. — Szeged, 1886.
- Cs. Sebestyén Károly*: Szeged középkori templomai. Dolgozatok a m. kir. F. J. tud. egyet. archaeolog. intézetéből. — Szeged, 1938.
- Szeged középkori vára. Dolgozatok... — Szeged, 1928.
- Cs. Sebestyén Károly*: A szegedi szt. Demeter templom. Dolgozatok... — Szeged, 1927.
- Szegedi utcák. — Szeged, 1928.
- Tápay—Szabó Gabriella*: Szeged erkölcssei a XVIII. században. Kolozsvár-Szegedi Értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 21. sz. — Szeged, 1933.

DIE LANDKARTE VON ANTAL (ANTON) BALLA AUS DEM 18. JAHRHUNDERT

(DIE BURG UND DIE INNERE STADT, SOG. „PALÁNK”)

von
Győző Csongor

Das Bild des uralten Stadtkernes, der den inneren Stadtteil beinhaltet und zusammen mit der Burg im Mittelalter entstand, wird auf der von Antal Balla im 18. Jh. gezeichneten und bis heute als Handzeichnung aufbewahrten Landkarte am schönsten dargestellt. Im Gange des 18. Jahrhun-

derts wurde Szeged mit einer militärischen Garnison belegt und die Stadt entwickelte sich damals zu einer wichtigen Handelsstadt, die — nach dem Beweis der hineingeschriebenen Familiennamen — in überwiegender Mehrheit von Ungarn bewohnt war.

Verfasser führt die Siedlungen um die Burg herum, innerhalb der Eugenius-Schanze, gemäss den Blöcken sowie die vorhanden seienden öffentlichen Gebäude, die militärischen Anlagen u. a. (Nr. 1 bis 351) auf. Ähnlicherweise werden auch die Namen der Hausgrundbesitzer (ungarische, deutsche und raizische Familiennamen) der Anlagen jenseits der Schanze aufgereiht (Nr. 353 bis 675). Die Nummer 352 ist auf der Landkarte nicht befindlich. — Schliesslich schildert Verf. die Lage der Szegeder Burg und des inneren Stadtteiles „Palánk“ im 18. Jh. (1713—1811), verglichen die Angaben Ballas mit denen der übrigen gleichaltrigen Landkarten, die sich ähnlicherweise in der Sammlung des Móra-Ferenc-Museums befinden.

Mit dieser Studie ist die Reihe der eingehenden Untersuchungen in Bezug auf die Landkarte Antal Ballas beschlossen. Nächstens wird Verf. seine Ergebnisse zusammenfassen.